
1.

Bármilyen gyakorlott repülőutas legyen az ember, a felszállás és leszállás pillanataiban mégis meggyorsul az érverése, kellemetlen nyomást érez gyomorszája tájékán, esetleg kiveri a verejték. Ezért, bár néhány perce még New England hófoltokkal tarkított erdeiben-mezeiben gyönyörködtem — madártávlatból —, s ismerős borzongással üdvözöltem New York lassan kibontakozó körengetegét, mikor a PAN AM óriásgépe lezöttyen a J. F. Kennedy repülőtér kifutójára, megkönnyebbülést érzek. A repülés kényelmére nem panaszkodhatom, de hét és fél óra kicsit sok. Ennyi ideig tart a repülőút Londontól New Yorkig.

Utoljára két éve jártam itt, akkor is egyetemi előadó körúton. New York azóta is változott, s mint várható volt, nem előnyére. Ma is az energikus, fiatal Lindsay a polgármester, de a világváros problémáira még ő sem tudott megoldást találni. A mai New Yorkra ráillik Párizs régi jelmondata: *Fluctuat nec mergitur* — bár dobálják a hullámok, mégsem süllyed el. Egyelőre. A forgalmi dugók minden képzeletet felülmúlnak, csúcsforgalom idején a taxik lépésben haladnak és nem állnak meg, hiába jelez a lámpa pirosat, mert a másik taxi, amelyik keresztbe jön, sem áll meg a pirosban — Manhattanon keresztülhajtani a Vernét parodizáló Karinty tollára illő feladat. Tavaly a szemetessztrájk okozott zűrzavart a városban, később meg (ha jól emlékszem, a nyári kánikula idején) az úgynevezett *power failure*, az áramfejlesztő erőművek túlterhelése. Ez a probléma nem oldódott meg, s előreláthatólag csak rosszabbodhat, hiszen európai szemmel nézve az átlag amerikai energiafogyasztása elképesztő. Nemcsak az óriás jégszekrények, porszívók és tiz-húsz csatornás televíziók eszik, szüresölik és habzsolják az áramot, hanem a nyári hőségben nélkülözhetetlen léghűtő berendezések, sőt az elektromos fogkefék, cipőtisztítók, konzervnyitók és egyéb képtelenebbnél képtelenebb *gadget-ek*, háztartási gépecskék is. Tavaly télen Angliában is vol-

tak zavarok az energiaellátás körül, de a lakosság fegyelmezettsége, áramtakarékossága a minimumra csökkentette az energiaszüneteket. Az amerikai, különösen a New York-i, azonban máshoz van szokva, ahhoz, hogy fogyasszon, hogy az eddiginél is nagyobb fogyasztásra ösztökéljék, a New York-i fegyelmezetlen és dühös, szidja a polgármestert, Rockefellert vagy az elnököt, de nem hajlandó lecsavarni a televízióját. Csodát azonban Lindsay sem tehet; egyszerűen nem lehet lépést tartani a Város energiaigényével.

Van ennél nagyobb probléma is. Mint H. Rap Brown, a „Fekete Párducok” egyik szószólója egyszer magvasan megjegyezte: „Az erőszak annyira amerikai, mint az almáslepény.” Természetes, hogy az amerikai, ha jogait kívánja érvényesíteni, erőszakot használ. Nagyobb baj, hogy akkor is, ha csupán igényeit akarja kielégíteni. New Yorkra egyre jobban rányomja bélyegét az erőszak. Megérkezésem után alig fél órával egy idősebb hölgy nyomatékosan figyelmeztetett, ne hordjak magammal öt dollárnál többet. „Napirenden van az útonállás” mondta, „és nehogy azt higgye, hogy csak este és csak Harlemben. Van ez mindenütt. Egy ismerősömet például a Nyolcadik Avenue sarkán *maggolták* le, méghozzá fényes nappal.” A hölgy egyszerűen megmagyarosította az angol „to mug” igét, ami fojtogatással egybekötött utcai támadást jelent, bár a fojtogatás csak mellékkörülmény, villámgyorsan kiugró pengéjű késsel is lehet dolgozni. Nekem ugyan sikerült elkerülnöm a *maggolókat*, de a statisztikák hölgyismerősömnök adnak igazat: New Yorkban minden 50 másodpercben valakit megtámadnak és kifosztanak az utcán, s ez még a minden 27 másodpercben bekövetkező betöréshez képest is elég lesújtó adat — és a statisztikák csak a bejelentett útonállásokat és bűncselekményeket tartják nyilván! New York bűnözési görbéje rohamosan emelkedik, s az adatokból kiderül, hogy bármennyire is vigyáztam magamra ebben a bábéli-babiloni nagyvárosban, pontosan huszonötször nagyobb esélyem volt rá, hogy meggyilkoljanak, mint Londonban.

Nem tudom, más hogy van vele, de engem megnyugtatnak a racionális bűnözők. Nem mintha maga a bűnözés ténye megnyugtatna, de ha már ebben a szakmában működik valaki, használja csak az eszét. A profik, legalábbis Angliában, használják — a lehetőség szerint biztosra mennek, elhagyott házakba törnek be, vagy olyankor, amikor nincs senki otthon, bankot ésszerű és a legapróbb részletekig kidolgozott terv alapján rabolnak (hja, nincsen párja az angol bankrablóknak!), előre kiszámítják és megfontolják esélyeiket. Az örültektől viszont és az elkecsereedett amatőröktől félek, mert reakcióik kiszámíthatatlanok. Ez a baj a New York-i és a más amerikai nagyvárosokban garázdálkodó fiatal bűnözők többségével — nem a szolid pénzhétség, hanem a kábítószerhiány készíti őket útonállásra, gyakran gyilkosságra. A heroint vagy LSD-t szedő embernek főleg akkor kell pénz, amikor a következő adagot akarja beszerezni, de ilyenkor nagyon kell, s ha nem kap, vagy túl keveset kap a megtámadott járókelőtől, dührohamában könnyen és gondolkodás nélkül öl. Ezért tartják a beavatottak, hogy jobb az ötdolláros, mint az egydolláros; de még jobb, ha valaki karatét vagy dzsüdót tanul, ammóniákkal töltött vízipisztolyt hord kiegészítésében vagy vadászkést a farzsebében — s a legokosabb, amit tehet, hogy este tíz után nem teszi ki a lábát az utcára.

„Nemsokára már csak a nagyon gazdagok és a nagyon szegények fognak tudni New Yorkban élni”, írta valahol egy amerikai újságíró. Van még egy harmadik kategória: a nagyon elszántak. A biztonságos környék egyre zsugorodik, a lumpenproletariátus és a fekete munkanélküliek száma pedig gyorsabban nő, mint a rendőröké. New Yorkba érkezésem előtt egy nappal egy ismert külföldi politikus is belekóstolt a helyi állapotokba — Strauss kereszténydemokrata államférfit szabadította meg pénztárcájától két (nőnemű) útonálló pár lépésre a Plaza Hoteltől. S ha ebben az esetben még éreztem is némi kárörömet, noteszembe a „közbiztonság” címszó alá ez a bejegyzés került: olcsó az élet New Yorkban.

2.

Ez a bűnhullám, vagyis a bűnözés ugrásszerű és kérlelhetetlennek látszó növekedése végigkísért amerikai utamon. Egyes szociológusok úgy vélik, ha bizonyos rétegek munkanélkülisége egybeesik a fogyasztói társadalom mesterséges és túlzott igénymanipulációjával (hirdetés, televízió), s ugyanakkor a hagyományos erkölcsi normák meglazultak vagy szétestek, ledőlnek az erőszakos pénzszerzés útjában álló társadalmi-életi tabuk. Sok a néger bűnöző, de sok a néger munkanélküli is. A kábítószeres problémájára már utaltam (állítólag a Vietnamban állomásozó amerikai katonák 10—15 százaléka szed rendszeresen kábítószert), s a Távól-Keletről hazatérő amerikai „veteránok” is hajlamosabbak a bűnözésre, mint azok, akik nem szokták még meg az erőszak törvényét. Mi a helyzet a feketékkel?

Az amerikai négerék az utóbbi években elvetették az udvarias „színes” megjelölést, és magukat öntudatosan blacks-nek, azaz feketének nevezik. Ez, a különböző színárnyalatok figyelembevételével, meglehetősen durva általánosítás, mint a „vörös”, ami Amerikában a nacionalistáktól a liberális demokratákig minden bololdali álláspontot jelölhet, attól függően, ki használja. Van azonban egy nagy különbség a két szín között. A baloldali szakíthat addigi politikai meggyőződésével, nyilvánosan megtagadhatja addigi elveit. Nincs viszont az a vegyszer, ami lemosná a bőr fekete színét.

Ez a születési adottság — fehér többséggel és fehér etikával rendelkező társadalomban — olyan kisebbségi érzést, illetve frusztrációt kelt a feketékben, amelyet más üldözött vagy jogfosztott kisebbségek szinte el se tudnak képzelni. Feketének lenni Amerikában az érzékenyen reagáló fekete szempontjából körülbelül ezt jelenti: őseid rabszolgák voltak, örülj, hogy téged emberszámba veszünk. Légy hálás látszat-egyenjóságodért. A déli államokban persze még a látszat sem volt meg, most kell lépésről lépésre kicsikarniuk a néger szavazóknak. De érdekes módon az Északon élő feketék frusztráltabbak a délieknél — bár az egyéni érvényesülés lehetőségei rendkívüli módon megnövekedtek (nagyon keresik a szakképzett vagy diplomás feketéket), a néger tömegek változatlanul hőségtől fulladozó, szennyes, málló falú nyomor-nyegyedekben élnek, iskoláik változatlanul a félanalfabetizmus melegágyai, s az egyén kitorési lehetősége ebből az elátkozott környezetből igen csekély. Így a fekete értelmiségi, aki származását fontosabbnak te-

kinti egyéni karrierjénél, természetes türelmetlenséggel reagál a fehér társadalom nehézkes és lassú reformjaira; innen Malcolm X., majd a „Fekete Párducok”, valamint az „afro—amerikanizmus” rendkívüli vonzereje. A „Fekete Párducok” öntudatosan, önrzetiesen feketék, s bár a mozgalom egyes tagjai fegyverforgatási gyakorlatokkal és agreszszív nyilatkozatokkal igyekeznek kitölteni politikai cselekvési terük hiányát, mások újabban az eleve reménytelen fegyveres felkelés helyett a helyi viszonyok megreformálását, a néger gettók szociális viszonyainak megjavítását tűzték ki célul. Bár a fekete többség ma már aligha ért egyet Martin Luther Kinggel, aki a *non-violence* elvéért szállt sikra, s úgy vélte, az erőszak alkalmazása néger szempontból impraktikus, rövid távon mégis jobban bízik a politikai reformokban, mint a gerillaháborúban. A „Fekete Párducok” mozgalma, amit az amerikai rendörség részben beépített emberek segítségével, részben fegyveres rajtaütésekkel próbált semlegesíteni, nemrég két részre szakadt. A kaliforniai Huey Newton képviseli a „reformereket” és az algériai száműzetésben élő Eldridge Cleaver a „radikális anti-imperialista” szárnyat.

Cleaver két könyve közül én csak az elsöt, a „Jégretett lélek” (Soul on Ice) című esszgyűjteményt olvastam. Meglepően érdekes írás. Találó, olykor félelmetesen pontos megállapítások váltakoznak benne feleletes általánosításokkal és naiv axiómákkal. Cleaver autodidakta, első könyvét börtönben írta. Lehet, hogy ebből a perspektívából valóban úgy látszott, mintha igaz lenne, hogy „a fehér faj elvesztette hőseit”, vagy az, hogy az Egyesült Államok társadalmát a „fehér hazugság” és a „fekete igazság” ellentéte jellemzi. Cleaver kábítószerügyben ült, később másért is; könyvében közöl egy levelet a kaliforniai Folsom börtönből, amit érdemes idézni. Cleaver a börtön pékségében dolgozik, utána „szabad idejében” választhat, mihez van kedve, 1. televíziót nézni, 2. sakkozni, 3. kosárlabdázni, 4. olvasni (még van néhány lehetőség ezeken kívül is) — ő legszívesebben olvas, de panaszkodik, hogy a börtönkönyvtárban nincsenek meg a legérdekesbb új könyvek, tilos a *sex*, igaz ugyan, hogy jár a *Reader's Digest*, de miért nem jár a *Playboy*? Olvas-tam már ennél rosszabb börtönökről is, nem is kell Kufsteinig vagy Schlüsselburgig visszanyúlni példáért.

Másutt viszont Cleaver okos és magvasan fogalmaz, kitünö tanulmányban elemzi a Fekete Férfi lélektani megalázottságát, akit a Mindenható (fehér) Adminisztrátor (fekete) Szuperhím Szolgává degradál. A Szuperhím Szolga csak fizikai feladatokat képes végrehajtani, mert „megfosztották intellektusától” — s ezért párja, a Fekete Asszony sem becsüli igazán. A teljesen fehér osztálytársadalomban, mondja Cleaver, még van rá lehetőség, hogy valaki osztályt és életformát változtasson, de az amerikai társadalomban ez lehetetlen: itt az Intellektus és a Test ellentéte faji alapon mitizálódik, s a polgári emancipációért folytatott harc egyszersmind azonos a szexuális önrendelkezésért folytatott harccal. Cleaver szerint a történelem elkerülhetetlenül egyenjogúsodáshoz vezet — Amerika csak a feketék teljes felszabadítása árán újulhat meg, válhat igazi demokráciává.

Ugyanakkor Cleaver is elismeri, hogy az amerikai négerség tömegeinek szellemi szintje jóval alacsonyabb a fehér többség színvonalánál. Ezt a különbséget nem tartja fajilag adottnak, tehát lényegében konstansnak, mint egyes genetikusok. Ha Cleavernek van igaza, még úgy is

legalább egy nemzedékre van szükség, amíg ez a különbség (ha az iskola-reform minden amerikai államban megvalósul) annyira-amennyire kiegyenlítődik. Egy nemzedék itt 20—25 évet jelent. Addig azonban a fiatal feketék egy része politikailag radikálisabb irányba fejlődik, más részük bűnöző lesz.

Szokványos útonálló- vagy betörőtörténetet sokat hallottam Amerikában. Barátoktól, ismerősöktől; egyiküket éppen Philadelphiában (az útikalauz szerint a „Testvéri Szeretet Városa”) fosztották ki. A leghajmeresztőbb mégis egy hosszabb napihír volt, Los Angelesben olvastam, ott történt. Egy magyar származású nő kozmetikaszálonjába tört be két fiatal néger. Fegyvert fogtak rá, pénzt követeltek — megkapták. Ekkor a banditák leöntötték a nőt gyúlékony festékalapozóval, és meggyújtották, „lássuk, milyen a fehér pecsenye!” felkiáltással. A szerencsétlen asszonyt súlyos égési sebekkel szállították kórházba. Ehhez, azt hiszem, nem szükséges kommentár.

Az egyik Cleaver-esszé ifjú hőse mondja (a börtönben), hogy neki személy szerint kell bosszút állnia mindenért és mindenkiért. Minden rabszolga szenvedéséért, minden igazságtalanságért, ami Amerikában fekete bőrű embert sújtott. „A fehérek vérére szomjazom”, mondja a hős, „csak az moshatja el a kint, amit érzek!” A rabszolgaság bűne évszázados, és ma már, utólag, jóvátehetetlen. De hová vezet a fajgyűlölet, nemcsak a bigott és rémült fehér, de az eszelősen bosszúvágyó vagy erkölcsi érzékétől megfosztott fekete gyűlölködése? Polgárháborúhoz, mondják a pesszimisták. Súlyos, nehezen megoldható konfliktusokhoz, mondják az optimisták.

3.

De a négerkérdés nem új keletű, s ha az amerikai közérzet az utolsó években észrevehetően megromlott, annak nem a feketék polgárjogainak megnövekedése s nem is csak a bűnözés elharapózása az oka. Az utóbbi inkább szimptóma, mint ok. A megromlott közérzet egyik főoka kétségtelenül a vietnami háború, amibe Johnson politikailag belebukott, s aminek lassú, de határozott felszámolása Nixon programontja, s talán politikai ütőkártyája. Soha még annyi amerikaiól nem hallottam háborúellenes véleményt, mint most. Még 1969-hez viszonyítva is a közvélemény sokkal békepártibb; egy egészen új közvéleménykutatás adatai szerint ma már az ún. „hallgató többség” is ellenzi a háborút, nemcsak az egyetemisták meg a liberális újságírók.

Honnan ez a változás? Részben Nixon „vietnamizálásának” köszönhető, amely szerintem azt a beismerést jelenti, hogy a háborút Amerika katonailag megnyerhetetlennek tartja (az adott politikai feltételek mellett), és a felelősséget a dél-vietnami rendszerre hárítja. De része van benne My Lainak is.

— Sohasem hittem volna — mondja magyar ismerősöm, aki jó huszonöt éve él az Egyesült Államokban és amerikai lányt vett feleségül —, hogy az amerikai fiúk képesek ilyen vérengzésre. Hogy úgy viselkedjenek, mint az SS-szek. Hát erre tanították őket a hadseregben, hogy asszonyokat és gyerekeket öljenek?

My Lai fölött nem lehet egyszerűen napirendre térni. Többről volt itt szó, mint háborús pszichózisról, mint arról, hogy „parancsunk volt,

lőni kellett". Először is ellentmondó vallomások hangzottak el arról, mi is volt a My Lai átfésülésére kiadott parancsban. Az ügy lélektani hátteréről pedig igen érdekes elemzést olvastam egy tekintélyes amerikai lapban; eszerint a vérengzést a mere gook elv alkalmazása tette lehetővé, a „hiszen csak sárga” értékítélet alkalmazása. Mihelyt bőrszín vagy faj vagy akár nemzeti hovátartozás alapján rangsorolják az emberi élet értékét — s a „sárga” itt behelyettesíthető négerrel, zsidóval, cigánnyal vagy arabbal —, a tett elkövetője nem képes normális erkölcsi mércével mérni a gyilkosságát. Calley hadnagyról elhiszem, hogy nem szadista, de nem hiszem el, sőt tudom, hogy nem csak a „kötelességét teljesítette”. Calley századában voltak katonák, akik nem voltak hajlandók részt venni a My Laiban elkövetett vérengzésben, s nem vonták őket ezért később felelősségre. Azóta megerősödött az amerikai újságírók gyanúja, hogy nem My Lai volt az egyetlen ilyen méretű atrocitás Vietnamban, arról nem is beszélve, hogy mekkora ökológiai pusztítás terheli az amerikaiak számláját — a vegyszeres lombtalanítás okozta károk szinte felbecsülhetetlenek. Tudjuk, hogy a VietKong is elkövetett atrocitásokat a polgári lakosság ellen Hué elfoglalása után, de ez nem menti fel sem Calleyt, sem a hozzá hasonlókat. Háborús bűnököt hadüzenet nélkül vívott háborúban is el lehet követni.

Ami viszont fölöttébb meglepett — s nemcsak engem, sok amerikaiat is —, az a Calley-ügy visszhangja volt. Ottlétem alatt zajlott le a hadbíróági tárgyalás, amelyen Calleyt életfogytiglanra ítélték. Negyvennyolc órán belül Nixon a tiltakozó levelek özönét kapta: a közvélemény, úgy látszott, nem fogadja el az ítéletet. A jobboldal hősnek tekintette Calleyt, a baloldal (s ebbe beleértem a háborút ellenző liberális demokrata szavazókat is) bűnbaknak. A New Left szerint nem Calley a bűnös, hanem a tábornokok. Ami persze általában igaz is, de *egyéni* felelősség is van a világon, s ha elfogadjuk a „parancsra öltem, mindegy, hogy kit” elvét, a második világháború egyenruhás tömeggyilkosait is fel lehet menteni. Azóta alábbhagyott a Calley-párti hangulat, s lehet ugyan, hogy Calley büntetését magasabb szinten csökkenteni fogják, viszont az amerikai hadsereg azóta bevezette kiképző tanfolyamain — a parancsmegtagadás elvének tanítását. Vagyis: ilyen és ilyen körülmények között jogos az embertelen parancsot megtagadni. A Calley-ügy egyszer talán még vizválasztónak fog számítani a Vietnammal kapcsolatos amerikai lelkiismeret-vizsgálat történetében.

4.

— Munkanélküliség? — emelte meg hangját a francia taxisofőr, akinek taxijába váratlan washingtoni zápor kényszerített. — Azt várja meg, uram, amíg visszajönnek a veteránok. A vietnamiak! Akkor lesz itt igazi munkanélküliség!

Már utaltam rá, hogy igen magas a munkanélküliség főleg szakképzetlen munkások, feketék és Puerto Ricó-iak között. A szakmunkásokat, akiknek érdekeit hatalmas szakszervezetek védik, ez egyelőre kevésbé érinti. Akiket jelenleg legérzékenyebben sújt a lassan szűnő gazdasági válság, azok a diplomások. Mint azt egy újságíró tömören megfogalmazta, az utóbbi időben a dollárhoz hasonlóan az amerikai diploma is sokat veszített értékéből.

Előrelátható volt, hogy *egyszer* majd ez is bekövetkezik, de a hatvanas évek elejének hirtelen optimizmusa lehetetlenné tette az ésszerű tervezést, az egyetemek évtizedeken keresztül nagy állami pénzeket kaptak, rohamosan fejlődtek, s azt hitték, ez örökké tart. Egy-egy amerikai nagyvárosban 5—6 egyetem is működik, ha a főiskolának megfelelő *college*-okat nem is számítjuk: az államin kívül sok egyházi vagy magánalapítvány. Ezelőtt tíz évvel még divatban volt a *brain drain*-ről beszélni, arról, hogy a gombamód szaporodó amerikai egyetemek és a képzett munkaerőre éhes amerikai ipar hogyan szívják vagy szipkássák el Európából az angol, német vagy osztrák diplomások legjobbjait. Ez a folyamat 1965 óta meglehetősen lelassult, sőt ma már egy más irányú szellemi elvándorlásról is beszélhetünk — az USA-ból Kanadába, illetve vissza Európába.

Az egyetemi recesszió főokait én a diplomások túltermelésében és a nagy állami dotációk csökkentésében látom. Az amerikai egyetemeken és főiskolákon jelenleg több diák tanul, mint Svájc összlakossága. Ez a szám még akkor is túl nagy, hogyha biztosra vesszük a diákok egyötödének-egynegyedének későbbi lemorzsolódását. Hajdan biztos befektetésnek számított, ha valaki mérnöknek ment. Ma viszont az amerikai repülőgépipar részleges leépítése álláshiánnyal fenyegeti a tervezőmérnököket. Tíz éve — nemcsak Amerikában, Közép-Európában is — a csatládfő lehülyézte a fiatallembert, aki tehetséges matematikus létére nem akart fizikusnak menni, hanem keleti nyelvekkel vagy szociológiával foglalkozott. Ma az USA-ban Ph. D. fokozattal, tehát a közép-európai „doktorátus”-nál jóval magasabb nemzetközi értékű doktorátussal rendelkező fizikusok kilincselnek állásért. A vegyészek helyzete talán még rosszabb; sem az ipar, sem az egyetemek nem képesek elhelyezni ezeket a „túlképzett”, több diplomás, doktori képesítésű fiatal vegyészeket.

Egy-két keresett szakma még most is akad: szociológus vagy komputer-programozó. De a diplomások munkanélkülisége olyan méreteket öltött, hogy a kommentárok szerint az Egyesült Államokban valamiféle „entellektüel proletariátus” van kialakulóban. Ez — a történelmi tapasztalat mutatja — hosszú távon mindig politikai nyugtalansághoz, jobb- vagy baloldali radikalizálódáshoz vezet. Néhány adat: a kaliforniai egyetem berkeleyi kampuszán háromszáz, Los Angeles-i kampuszán száz fiatal tanárt bocsátottak el tavaly óta, hasonló híreket kaptam Chicagóból, New Yorkból és a michigani egyetemről is. Ezzel egyidejűleg csökkentették a tudósképzésre fordított ösztöndíjakat, több állami egyetemről tudok, ahol szélnek eresztették a nyelvszakos, illetve a politikai tudományokkal foglalkozó aspiránsok nagyrészét.

MILYENEK MA AZ EGYETEMISTÁK?

Elégedetlenségük formát változtatott. Az utolsó hat-hét évre jellemző radikalizálódás megállt, a hippi-szubkultúra hatása apadóban. A diákok többsége kétségtelenül balra tolódott, és bizonyos kérdésekben (Vietnam, kábítószeres élvezete) szembefordult a szülők nemzedékével. De ha egy-egy nagy háborúellenes tüntetés vagy izgalmas pop-fesztivál (Woodstock!) meg is tud még mozgatni fiatal tömegeket, ezek a tömegek minden szempontból heterogénebbek és atomizáltabbak, mint valaha.

Nincs az a zászló vagy jelszó, amit hajlandók lennének követni, forradalmiságuk *ad hoc* forradalmiság. Alapjában nem tekintik ellenségüknek a Rendszert, amelynek „represszív toleranciája” elég rugalmas ahhoz, hogy ne idegenítse el a mérsékelt reformok híveit. Az átlag diák nem szimpatizál a szélsőséges Weathermen-csoporttal és az anarko-kommunisták robbantgatásaival, nem akarja provokálni a hatóságokat, ha nincs olyan „ügy”, amelynek védelmében érdemes lenne velük összeütközni. Az amerikai egyetemista passzívabb lett és visszahúzódóbb, aggályosabb. Nincsenek Kennedyhez, Martin Luther Kinghez vagy akár Joan Baezhez hasonló politikai hősei, a Guevara-kultusz is erősebb Európában, mint az amerikai kampuszokon. Igaz, hogy a valamirevaló ellenségek száma is megfogyatkozott: a volt filmszínész Reagant vagy Spiro Agnew-t, az elnökhelyettest, nehéz komolyan venni.

Újra ellátogattam Berkeleybe. Éppen a városi tanács választása keltett nagy izgalmat, mert bejött a teljes radikális jelöltlista. Vagyis a politikai aktivitás központja az egyetemről áttolódott a városra. A kampuszon megfogyatkoztak a hippik, sőt már a marihuánafogyasztásról sincsenek viták (az én időmben, 1964-ben ez volt az egyik nagy téma) — azóta szinte mindenki kipróbálta. A kaliforniai napsütés cnyhe derűjében két mezítlábás fiú Bachot hegedül, a Student Union mögötti térségen popszámokat játszik egy zenekar, a szökökútnál az ökológiai rombolás ellen tiltakozó mozgalom tagjai sárga nárciszokat osztogatnak, s ha mellettük nem osztogatna valaki politikai rölapokat, teljes lenne az idill. De a vidám zsbivásár nyugalma csalóka; pár órával később, előadásom előtt ki kell ürítenünk a helyiséget, mert — úgymond — betelefonáltak, hogy pár perc múlva az épületben bomba robban. Ezúttal nem robbant. Az ijesztgetések száma a robbanásokhoz képest 30:1, de még ez sem kellemes, az Ázsiai Kutatóintézet helyiségét például a kambodzsai beavatkozás idején felrobbantották, s ismerőseim nem mulasztották el felhívni figyelmemet az egyetemi könyvtár kiegészített homlokzatára.

A berkeleyi elbocsátásokat már említettem, de arról még nem esett szó, hogy milyen mértékben rontja ez a tanárookra eső hallgatók arányát. Az állami egyetemeken a hallgatók száma állandóan növekszik, Berkeleyben ezidőszerint 28—29 000 körül mozog. Ami azt jelenti, hogy a tanárok most még kevesebb időt töltenek a diákokkal, mint 1964-ben, a *Free Speech Movement* előtt. Vannak egyetemek, ahol már ma is televíziós előadásokat hallgatnak az egyetemisták, mert a hallgatóság nem férne be egy terembe. Ez az elszemélytelenedés szerintem színvonalcsökkenéssel jár, s a hallgatók érdektelenségét még a politikai aktivizmus sem tudja ellensúlyozni. Különben is, a robbantgatásra, tüntetésekre hatalmi beavatkozás a válasz, erősödnek a „törvény és rend” hívei, akik még kisebb költségvetést szavaznak meg az állami egyetemnek, amire megint fellángol a politikai tiltakozás az egyetemen, és így tovább, körbe-körbe... Bűvös kör, nem tudom, hol lehetne megbontani.

5.

Egyre több amerikai érti meg, hogy az Amerikai Álomnak vége. Az amerikai álom a korlátlan érvényesülés ígérete volt. Ma a korlátok, a kötöttségek egyre nyilvánvalóbbak. Mégis, korai lenne eltemetni ezt a társadalmat, lebecsülni a szüntelenül forrongó, alakuló Amerika erőtar-

talékait, anyagi és szellemi energiáit. A technológiai újtókedv változatlan; csak példaként idézem a telefon modernizálódását. Sok helyütt már csak gombnyomás telefont használnak a tárcsás helyett és 4—5 év múlva öt amerikai nagyvárosban bevezetik a képtelefon-szolgálatot. A vasútársaságok tönkremennek, de a külföldi látogató potom pénzért kényelmesen körberepülheti az Egyesült Államokat. Mióta Ralph Nader leleplezéseinek sikerült megingatni a General Motors nevű autótársaság hitelét („ami jó a General Motorsnak, az jó Amerikának”, tartotta a szállóige), az amerikai jobb, biztonságosabb autót kap a pénzéért, s Nader vizsgálatai más területeken két új törvény beiktatásához vezettek — mindkettő a fogyasztók érdekeit védi a trösztökkel, a nagyipar manipulációival szemben. De ami még ennél is fontosabb: az amerikai közvéleményt kezdi átjárni az *ökológiai egyensúly* fontosságának a tudata. Az az adatszerűen bizonyított igazság, hogy a korlátlan iparosítás, a nemzeti össztermelés mindenáron való fokozása öngyilkos politika, ami súlyos károkhoz, a környezet elpusztításához, a levegő és a víz tönkreszennyezéséhez vezet.

Vannak tudósok, akik szerint Amerikának filozófiát kellene változtatnia ahhoz, hogy a környezetvédelmet a meggazdagodás elé helyezze, hogy hatalmas gazdagságát fegyverkezés vagy a piac sokoldalú manipulációja helyett a szegényebb néprétegek gazdasági egyenjogúsítására s a nagyvárosok humanizálására tudja költeni. Bármint legyen is, a *laissez faire* filozófiája megdőlt, a mai helyzetben kártékonynak, anakronisztikusnak bizonyult. S talán Európának sikerül az „amerikanizálódás” legsúlyosabb hibáit elkerülnie, talán nem kell átesnie a szuperfogyasztói fertőzésen ahhoz, hogy felismerje a nyugodt ember élet ökológiai feltételeit. A szocializmus fogalma e sorok írójának mindig többet jelentett az egyéni kizsákmányolás megszüntetésénél; ez európai szocializmus egyik értelme éppen az, hogy emberhez méltó létfeltételeket teremtsen az ember számára. Ez pedig kizárja az iparfetiszizálást, a tervszerű környezetrombolást, az anyagi és szellemi energiák elpocsékolását. Ha szegényebbek is maradunk, mint az amerikaiak, de elégedettebbek és egészségesebbek leszünk — megéri.